

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0146

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

CAPUT SEXAGESIMUM
QUINTUM.*Mangium Caryophylloides. Mangi
Mangi Tsjencke.*

LXV. HOOFDSTUK.

De Nagelvormige Mangi-Boom.

SEcunda hæc species cognomen suum gerit a Caryophyllis ob fructus formam, non autem unius est naturæ, tres enim ejus observavi varietates. Prima est arbuscula seu frutex, uno geminoque exurgens recto trunco instar Abietis, vel juniorum Caryophyllorum. Ejus cortex rugosus est & niger, uti reliquorum Mangiorum. Folia cum illis *Mangii celsi* conveniunt, sed breviora sunt, glaberrima, pingua, & splendentia, non venosa, & in ramulorum summo plurima simul collecta: Ex alis ipforum brevis progerminat petiolus viridis, in tres alios sese dividens petiolos, quorum singuli in summo sustinent capitulum juniorem Caryophyllum seu Gajang referens, ex quo flos excrescit florentem æmulans Caryophyllum, inferne nempe rotundus, ac superne in amplum definens caput, in septem octove acumina distinctum, claviforme penitus.

Intus octo adparent petala parva albidia, superius bifida & parum rugosa, in quorum centro octo alia alba stamina locata sunt, fuscas antheras gerentia, gratum fundentia odorem, perfecte instar florentis Caryophylli. Post florum lapsum octo isti apices sese magis dilatant ac virescunt, ipforumque collum crassius evadit instar Anthophyllorum, hi vero fructus semper sunt breviores & crassiores vulgaribus Caryophyllis. Ex hujus capitis centro verus progerminat fructus calamum crassius, inferiore autem parte tenuior, ac quinque pollices longus, minorem referens candelam ceraceam: Hic autem superiore sua parte terram attingens, radiculos ibi emittit, atque ex inferiore parte foliola profert, uti in cunctis Mangiorum furculis: Ejus lignum simile est reliquorum Mangiorum lignis, sed multo levius est & fungosius.

Nomen. Latine *Mangium Caryophylloides*: Malaice *Mangi Mangi Tsjencke*: Amboinice *Waccat* seu *Watta Bubulawan*, & *Watta mahina*.

Locus. Raro invenitur, ac specialiter tantum crescit in Hitoes ora, in litore Keytetto, & in Laha.

Altera hujus generis species in paludosis crescit locis sinus Amboinensis, præsertim circa Bagualam, minor gerens folia præcedenti, digitum nempe longa, in subrotundum apicem definentia, plerumque bifida, & irregulari locantur ordine in lignosis petiolis, suntque crassa, glabra, nec venosa.

Fructus Caryophyllis similes sunt, sed ipforum venter crassior est & superius acuminatus, coloris viridis, non autem cruciatim locantur uti Caryophylli, sed unus super alterum.

Lignum penetrantem spirat paludosum odorem, atque in omnibus suis partibus minor videtur species seu varietas esse præcedentis.

Tertia autem species magis ab illa diversa est, non altior enim est frutice, folia autem non sunt cruciata, sed majora & latiora præcedenti, & subrotunda quoque sunt, inferius autem pallidiora, magisque albescent præcedenti, venis quoque destituta instar foliorum *Mangii albi*: In ramulorum summo circa caules in orbem excrescunt capitula brevibus parvisque petiolis infidentia, quæ in flosculos sese aperiant albos, in quatuor apices definentes, vix visibiles, hocce insequuntur fructus pusilli Piperis grana referentes, sed magis oblongi & acuminati, & per longitudinem striati, duri, fusci, intusque sicca & alba repleti medulla. Fructus hi racemosi dependent coronulam formantes ad quodvis foliorum par, per tria quatuorve strata supra sese invicem, facile autem decidunt, quum maturescant: Hæc arbuscula non ita ingratum fundit odorem ac præcedens, altior enim crescit in sicca terra: Utræque hæc unum idemque cum præcedenti gerunt nomen, omnes vero hæc res non emittunt cornua ista bifida, quum in mollibus ac paludosis crescant folis.

Usus.

DE tweede zoorte heeft haar toenaam van de Garioffel-Nagelen om de gedaante des vruchts, doch by is niet van eendertel aart, waar van ik drierlei veranderingen aangemerkt hebbe. De eerste is een boompje of struyk, met een of twee regte stammen opschietende, als sparren, ofte jonge Nagel-boomen. De schors is ruw en zwart, gelyk aan de andere Mangi Mangis. De bladeren gelyken die van 't Mangium Celsum, doch zy zyn korter, zeer glad, vet, en glimmende, zonder adertjes, aan 't uytterste der ryskens veele by malkander geboopt, uyt haar schoot komt een korte steel, groen, en die zig in drie andere hoofden verdeelt, waar van yder gelykt een jong Nageltje of Gajang, waar uyt oock een bloem werdt, t'eenemaal een bloeyende Nagel gelyk, te weten, van onderen rond, en boven met een breed hoofden in seven a acht spitzen geopent, als een spykertje.

Binnen ziet men acht kleene en witte blaadjes, voor in tweeën gekloven, en wat baairig, en in de midden nog acht andere witte draatjes, met bruyne noppen, van een goeden reuk, regt als een bloeyende Nagel; Na 't afvallen van 't bloeizel breyden haar de acht spitzen nog meer uyt, worden groender, en 't balsken begint een dikken buyk te krygen, regt als de Moer-nagelen, doch deze vruchten zyn altyd korter en dikker, dan de gemeene Nagelen. Uyt de midden van dezen knop groeit eerst de regte vrucht, in de dikte van een schaft, doch agter dunder, en vyf duymen lang, een kleen wasch-kaarsken gelyk: Deze met 't voorste eyndt de aarde gerakende, schiet van daar wortelen, regt zig op, en uyt het agterste komen de blaadjes voort, gelyk aan alle Mangi Mangis geschielt: Het hout is gelyk aan andere Mangi Mangi, doch veel ligter en vooser.

Naam. In 't Latyn *Mangium Caryophylloides*: Op Maleys *Mangi Mangi Tsjencki*. Op Amboins *Waccat* of *Watta Buhulawan*, en *Watta Mahina*.

Plaats. Het werd zelden gevonden, en in 't byzonder waft 't op de Kust van Hitoe, op de strand van Keytetto, en in de Laha.

De tweede zoorte van 't geslagt, waft in de moerassige plaatzen van den Amboinschen inham, met namen omtrent Baguala, met kleender bladeren dan 't voorgaande, te weten een vinger lang, voor met een ronde spits, die gemeentlyk in tweeën gekloven is, en zy staan zonder ordre aan de houtachtige steelen, dik, glad, en zonder aderen.

De vruchten zyn gelyk nagelen, dog de buyk is wat dikker en na vooren toegespitst, groen van verwe, zy staan ook niet in 't kruys gelyk de nagelen, maar boven malkander.

Het hout heeft een sterken moerassigen reuk, en in alle manieren schynt het maar een kleene verandering te zyn van de voorgaande zoorte.

Maar de derde verschilt daar meer van, want hy wert wel mede niet grooter als een beester, maar de bladeren staan niet in 't kruys tegen malkander, zyn grooter en breeder dan 't voorige, en hebben mede een ronde spits; onder zynze wat witter of bleeker dan de voorige, mede zonder aderen, bykans als de bladeren van wit Mangi Mangi. Aan 't uytterste der ryskens groeyen rondom den steel in een kransje op korte steeltjes, kleene knoppes, en daar uyt worden zeer kleene witte bloempjes, in vier spitzen verdeelt, die men even bekenen kan; daar op volgen kleene vruchten als peper-korls, maar langwerpig toegespitst, en langs beenen gestreept, hard, en bruyn, binnen met een droog en wit merg. Deze vruchten hangen in trosjes by malkander, en maken een kransje by yder paar bladeren, tot drie a vier na vooren toe, doch vallende vruchten ligt af, als ze ryp zyn. Dit gewasch heeft zo geen vylen reuk als 't voorige, want 't waft wat hooger op 't drooge landt. Beyde hebbenze een naam met de eerste zoorte, en alle drie gevenze geen splits-boor nom, datze op weeke en moerassige gronden wassen.

Gebruik.

Ufus. Lignum nulli operi inservit nisi foco & pistorum furnis, quum semi-ficcum sit: Inferior trunci pars instar suberis mollis & fungosa est, atque usurpatur, uti supra de cornibus bifidis fuit indicatum ad retium nempe sustentacula.

Gebruik. 't Hout dient tot niets, als eenigzints tot branden in Bakkers ovens, als 't half droog is. Het onderste van den stam is meest zo week en voos als kork, en wert gebruykt als boven van de splits-boorns gezegt is; tot Clompons of Phompons aan de netten.

Tabula Septuagesima Octava

Ramum exhibet Mangii *Caryophylloidis*,
Ubi Litt. A. Ejus fructum majori repræsentat forma.

De acht-en-seventigste Plaat

Vertoont een Tak van de Kruyt-nagel-gelykende Mangie-Boom.
Alwaar Lett. A. deszelfs vrucht in grooter gedaante vertoont.

CAPUT SEXAGESIMUM S E X T U M.

LXVI. HOOFDSTUK.

Mangium Ferreum. Waccat Bessi.

De Tzer Mangi-Boom.

Quinta Mangii classis mixtam gerit formam ex Waccat & Myrto compositam, quæ a cunctis insuper aquosis arboribus adeo differt, ut peculiare constituere videatur genus: Ejus truncus pedis & ad summum cruris crassitiem habet, plerumque incurvus, irregularis, & decumbens, nigro, duro, rugosoque admodum obductus cortice, qui tractari nequit, quin dolorem adferat.

Rami sese mox dividunt in plures breves & duos ramulos, simili obductos cortice. Folia arctissime & plurima simul locantur, Portulacæ minoris folia referentia, vix digiti articulum longa, plurima autem horum non majora sunt ungue, quædam subrotunda, quædam in obtusum apicem definitia, non tamen adeo crassa instar illorum Portulacæ, ex cinereo viridia, ad tactum mollia, saporis falsi.

Post foliorum congeriem solitaria excrescunt capitula, semi-adultorum Caryophyllorum formam referentia, sed crassiora, breviora, & in planum capitulum definitia, ex septem octoque apicibus formata, qui sese aperientes florem caliculatum repræsentant.

Flos ipse ex septem octove parvis, albis, & rugosis constat petalis, totidemque in centro staminibus, Alcannæ florem referens, sed inodorus. Post floris lapsum eodem ex caliculo rotundum excrescit tuberculum, ex fusco formatum operculo instar Caryophyllorum capituli, totusque fructus Myrti baccam refert; sub hocce capitulo multa parva & fere trigona ac pallide fusca locantur semina.

Lignum durissimum & gravissimum est, ita ut pondere cum Ebena certet, ac duritie vulgarem superet Metrosiderum, substantiæ solidæ, ex cinereo & fusco colore variegatum, cæsu & fissu difficile, quum sit penitus nodosum & intricatum, plurimisque refertum intricatis venis, unde & fortis requiritur securis ad hanc arborem cædendam, nihilominus tamen politum reddi ac elaborari potest, elegantesque exhibet subtiles venas.

In Occidentalibus insulis, Crimata nempe & Belittona, ubi litora sunt saxosa & scopulosa, hæc arbuscula aliquando in viri crassitiem excrescit, non tamen ad majorem quam quatuor vel quinque pedum altitudinem, atque mox in incurvos dividitur ramos, si erecta sit hæc arbor, elegans præbet lignum internum, ex nigro nempe & fusco striatum, quale in Amboina non ita reperitur.

In Macassar ejus mas & femina obcurrit, atque marem mox descripsimus, femina vero majora gerit folia, ac mollius lignum: Nullibi crescit nisi in scopulis litoribus, sique putetur in mera crescere arena, fobis tamen in solo corallina quasi saxa inveniuntur, quibus radices suas infigit. In nudis etiam reperitur rupibus, quæ aqua marina sæpius circumdata sunt, sed tum in fruticem tantum excrescit minora & magis cinerea producentem folia: Flores Octobri observantur, fructus autem ejus diu ex arbore dependent.

Nomen. Latine *Mangium Ferreum*. Malaice in Amboina vocatur *Waccat Bessi*, intellexi autem nomen verum Malaïense esse *Djendini* & *Caju Pukon*. In Java *Caleronkon*. Macassarice *Sentigi*. Ternatice *Tawawe* &

Het vyfde geslagt van de Mangi Mangi heeft een gemengt wezen van Waccat en Myrten-boom, en daar en boven zo veel van alle voorgaande Water-boomen verschillende, dat hy een byzonder geslagt op zig zelfs schynt te maken. De stam is een been, of op 't hoogste een dye dik, meestendeel krom, ongeschikt, en leggende, bekleet met een swartachtige, harde, en zeer ruyge schorffe, die men zonder zeer doen, niet bandelen kan.

De takken verdeelen hun schielijk in veele korte en harde ryskens, met diergelyke schorffe bedekt. De bladeren staan dicht, en met bosjes by malkander, en gelyken zeer wel die van kleyn Porceleyn, schaars een lidt van een vinger lang, de meeste niet grooter dan een nagel, zomige met een stompe spits, zo dicht niet als die van Porceleyn, graauw-groen, zagt in 't aantasten, en ziltig van smaak.

Achter de trosjes van de bladeren komen enkele knoppen voort, in gedaante van half volwassene nagelen, dog dikker, korter, en met een platter hoofdeken, van zeven en agt spitzen gemaakt, die hun openende, vertonen een kelkje met de bloem.

De bloem bestaat mede in zeven a agt kleene, witte, en gerimpelde blaadjes, met evenveel draadjes in de midden, en gelykt wat na de bloemen van Alcanna, dog zonder reuk. Na 't afvallen der bloemen, groeyt op 't zelfde kelkje een rond heuveltje, gemaakt van een bruynachtig dekzel, gelyk de Cabeletten aan de nagelen, en de gebeele vrucht gelykt als dan een Myrtbe-besie. Onder de Cabeletten schuylen veele kleene, en bykans drielante licht-bruyne zaden.

't Hout is een van de hardste en swaarste, die men vinden mag, zo dat 't in swaarte met het Ebbenhout stryde, en aan hardigheid 't gemeene Tzerhout overtreft, digt van substantie, wyt den graauwen en rossen gemengt, moeyelyk om te kappen en te kloven, om dat 't gantsch warrig, quastig, en vol verwerde aderen is, daarom 't een goede byl moet zyn, daar men dezen boom mede door-kapt, niet te min laat zig glad arbeeyden, en vertoont schoone fyne aderen.

Op de Westelyke Eylanden, met namen Crimata en Belitton, daar 't klippige stranden zyn, wast dit boompje zomtyds zo dik als een man, niet te min maar vier en vyf voeten hoog, en voorts in kromme takken verdeelt; als by regt is, heeft hy een schoon hout van binnen, te weten met bruyen en swart geadert, diergelyke men in Amboina niet vint.

Op Macassar heeft men manneken en wyfken van deze boomen, zynde 't manneken 't geen wy zo even beschreven hebben: maar 't wyfken heeft grooter bladeren, en een weeker hout. Het wast nergens dan op klippige stranden, en al ziet men ze op puur zant, zo heeft men egter daar onder grond van Coraal-steenen gemaakt, waar in 't zyne wortelen begt. Men ziet 't ook op bloote klippen staan die zomtyds met 't zee-water omgeven zyn, dog dit zyn maar kleene struyken, met kleender en gryzer blaadjes. Het bloeyzel ziet men in October, en de vruchten blyven lang aan den boom hangen.

Naam. In 't Latyn *Mangium Ferreum*. Op Maleyts bier in Amboina *Waccat Bessi*, dog ik versta dat de regte Maleytsche naam zy *Djendini* en *Caju Pukon*. Op Java *Caleronkon*. Op Macassars *Sentigi*. Ternaats *Tawawe* en Tomoe-